

*Małgorzata Wysoczyńska**

KARA ŁĄCZNA PO NOWELIZACJI. KRÓTKIE UWAGI

Wymiar kary łącznej stanowi istotną kwestię, nie tylko dla oskarżonych i skazanych, ale i sędziów, zobowiązanych do obligatoryjnego jej orzekania, gdy zachodzą przesłanki z art. 85 k.k. i następnych. W praktyce występuje naturalna rozbieżność oczekiwań, co do funkcji, jaką instytucja kary łącznej ma pełnić. Dlatego godne uwagi są wszystkie próby odniesienia się do tej problematyki, w szczególności próby nowelizacyjne podejmowane przez ustawodawcę w tym celu, aby usunąć wątpliwości interpretacyjne. Przedmiotem krótkich rozważań uczyniono treść przepisów rozdziału IX *Kodeksu karnego* z 1997 r., a w szczególności art. 86 k.k. i 89 k.k.¹ oraz wybrane tezy orzecznictwa i piśmiennictwa odnoszące się do tych regulacji, ponieważ przepisy te w ciągu ostatnich miesięcy uległy istotnym zmianom. Upływ czasu uprawnia do pierwszych, wstępnych ocen tych zmian.

Znowelizowany ustawą z dnia 5.11.2009 r. (Dz. U. nr 206, poz. 1589) art. 86 §1a k.k. rzeczywiście rozwiązuje, co sygnalizowano przy konstruowaniu propozycji nowelizacji, pierwszy z trudnych problemów: łączenia kar pozbawienia wolności, których suma wynosi więcej niż 25 lat, zaś art. 86 § 2a k.k. – problem łączenia kar grzywny orzeczonych w stawkach i kwotowo². Jak trafnie podkreślono w uzasadnieniu wskazanej ustawy nowelizującej kodeks karny, art. 86 §2b k.k. określa sposób łączenia grzywien, z których przynajmniej jedna została orzeczona na podstawie art. 309 k.k., co rzeczywiście wprowadza rozwiązanie znajdujące poparcie w nauce prawa karnego³.

* Dr, adiunkt, Katedra Prawa Karnego, UŁ.

¹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – *Kodeks karny*, ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, ustawy – *Kodeks karny wykonawczy*, ustawy – *Kodeks karny skarbowy* oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 1394). Historia prac nad projektem ustawy: <http://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/opisy/1021.htm>.

² *Ibidem*.

³ Autorzy uzasadnienia powołują się na głosy przedstawicieli doktryny prawa karnego cytując m.in. **J. Majewskiego**, *O niektórych wątpliwościach związanych z wykładnią przepisów dotyczących orzekania grzywny w nowym Kodeksie karnym*, „Palestra” 1998, z. 3–4, s. 17 i n.; **P. Kardasa**, *Komentarz do art. 86 Kodeksu karnego*, [w:] **G. Bogdan, Z. Ćwiakalski, P. Kardas, J. Majewski, J. Raglewski, M. Szewczyk, W. Wróbel, A. Zoll**, *Kodeks karny. Część ogólna Komentarz*, t. I, (komentarz do art. 1–116 k.k.), Kraków 2004, por. szerzej <http://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/opisy/1021.htm>.

Szerzej należy odnieść się do nowelizacji art. 89 k.k. Przepis ten wskazuje wprost, że o warunkowym zawieszeniu kary łącznej sąd orzeka w wyroku łącznym, a dodanie § 1a umożliwiło sądowi orzekanie kary bezwzględnego pozbawienia wolności, także w wyroku łącznym, w sytuacji orzeczenia za zbiegające się przestępstwa kar pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem ich wykonania. Nowelizacja ta stanowi istotną zmianę sposobu postrzegania instytucji kary łącznej w praktyce.

Powodem podjęcia analiz dotyczących tego przepisu, prócz wskazanej nowelizacji, jest sygnalizowany we wstępie, wyrażany często przez skazanych pogląd o karze łącznej jako dobrodziejstwie dla sprawcy. W istocie więc skazani oczekują polepszenia swojej sytuacji na skutek zastosowania instytucji łączenia kar⁴. Z drugiej strony, co skazani równocześnie podnoszą, jako zarzut godzący w ich oczekiwania odnośnie do polepszenia sytuacji, sędzia, gdy rozstrzyga o wymiarze kary łącznej, skłania się częściej do wymierzenia kary w zgodzie z zasadą kumulacji, czyli prostego sumowania. Co do pierwszego z twierdzeń – o „bezpodstawnym” kumulowaniu kar – zapatrywanie takie, w świetle orzecznictwa i piśmiennictwa, nie znajduje potwierdzenia, zarówno na tle starego, jak i obecnego stanu prawnego. Konstatacja, że sądy orzekające w sprawach w przedmiocie kary łącznej, mają obowiązek korzystać ze wszystkich dyrektyw wymiaru kary, jest oczywista. Znamię „może”, o którym mowa w przepisie art. 86 k.k. również przeczy niebezpieczeństwu kumulowania kar jednostkowych, bowiem stanowi oznaczenie fakultatywnej cezury dla kary łącznej, swoistego maksimum, stanowiącego granicę zasady swobody sędziowskiego wymiaru kary w tym wypadku. Gdyby rację dać wskazanemu poglądowi o działaniu sądu jako swego rodzaju „automatu do kumulowania kar”, podówczas nigdy nie można by się zgodzić na system oparty na żadnej z sankcji względnie orzeczonych, bo zawsze istniałaby możliwość, że być może sąd orzeknie w górnej granicy ustawowego zagrożenia, które może być skonstruowane w odczuciu oceniającego zbyt surowo. Nie bez powodu również szeroko podkreśla się w doktrynie i orzecznictwie, że kara łączna będąc instytucją prawa karnego materialnego w żadnym wypadku nie prowadzi do mechanicznego połączenia kar jednostkowych (tworzenia ich swoistego zlepku), lecz jest instytucją służącą do przekształcenia orzeczonych kar jednostkowych w jedną całość, nie powodując zarazem normatywnego unicestwienia tych kar⁵. Przeciwnie,

⁴ Pogląd taki znajduje odzwierciedlenie w stanach faktycznych spraw analizowanych w sekcji karnej łódzkiej Kliniki Prawa – Kliniki Praw Dziecka której autorka jest pracownikiem naukowym i opiekunem sekcji karnej. Skazani, pisząc do Kliniki Prawa, najczęściej podnoszą argument „pokrzywdzenia” orzeczeniem w przedmiocie kary łącznej, podnosząc, że jest w ich ocenie błędne, bo nie sprowadzające się do absorpcji, ale miało za podstawę zastosowanie zasady kumulacji albo asperacji. W każdej z takich spraw oznaczonych datą wpływu na rok 2009/2010 skazany domagał się sporządzenia wniosku w przedmiocie orzeczenia kary łącznej albo kontroli instancyjnej zapadłego orzeczenia podnosząc, że oczekuje, iż rozstrzygnięcie pozwoli na szybsze opuszczenie zakładu karnego.

⁵ **K. Buchała**, *Glosa do wyroku SN z 22.03.1973 r.*, I KR 425/72, s. 178–179, za: **P. Kardas**, *Komentarz do art. 87 kodeksu...*

słusznie wywodzi się, że wymiar kary łącznej jest specyficzną formą wymiaru kary, do której znajdują zastosowanie dyrektywy wymiaru kary określone w art. 53 i n. k.k. oraz dyrektywy szczególne określone w przepisach art. 85 i n. k.k.⁶. Na tle zmiany nowelizującej treść art. 86 k.k. i 89 k.k. wskazane, już wcześniej wyrażane poglądy, nadal zachowują walor aktualności.

Odmienne natomiast sytuacja kształtuje się w wypadku zapatrywań odnośnie do roli instytucji kary łącznej, wyrażanych w orzeczeniach Sądu Najwyższego i sądów powszechnych.

Co do zasady, powołać należy stanowisko Sądu Najwyższego podkreślającego, że

[...] utrwalony w orzecznictwie i doktrynie pogląd, że wymierzenie kary łącznej w wyroku łącznym nie może prowadzić do pogorszenia sytuacji skazanego wypracowany został na gruncie przepisów kodeksu karnego z 1969 r., który to kodeks nie zawierał unormowania z art. 89, przewidzianego w nowym kodeksie karnym. Nie ma żadnych przeszkód, by uznać, że racjonalny ustawodawca świadomie, wprowadzając to unormowanie, założył, że wymierzenie kary łącznej w pewnych wypadkach może prowadzić do pogorszenia sytuacji skazanego. W każdym razie nie stoją temu na przeszkodzie ani standardy konstytucyjne, ani standardy określone w ratyfikowanych umowach międzynarodowych chroniących uniwersalne prawa i wolności człowieka⁷.

Z drugiej zaś strony pogląd o zakazie pogarszania sytuacji sprawcy w wyniku orzekania w przedmiocie kar łącznej, po wejściu w życie nowego kodeksu karnego znajdował odzew w orzecznictwie. W wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27.03.2008 r., można odnaleźć twierdzenie, że „słuszny jest pogląd, iż w razie skazania za zbiegające się przestępstwa na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania i na karę bez takiego zawieszenia niedopuszczalne jest orzeczenie kary łącznej bez warunkowego zawieszenia wykonania (uchwała SN z dnia 27.03.2001 r. – I KZP 2/01). Inaczej nie tylko nie byłby zachowany wymóg **niepogorszenia** sytuacji skazanego wskutek orzeczenia kary łącznej, ale byłoby to także skryte obejście warunków zarządzenia wykonania kary warunkowo zawieszonyj”⁸. Podobnie lektura orzeczeń Sądu Najwyższego, na przestrzeni lat 2000–2009, faktycznie uprawniała skazanych do twierdzenia, że kara łączna w pewnych wypadkach stanowiła swoiste dobrodziejstwo dla sprawcy, którego warunków przyznania strzegł sam Sąd Najwyższy. Choć formalnego, ustawowego zakazu pogorszania sytuacji sprawcy *explicite* nie wyrażano w żadnym przepisie, to jego refleks obecny był w poglądach Sądu Najwyższego co do wykładni art. 89 k.k. Liczne składy, w wielu orzeczeniach, na tle poprzedniego

⁶ W. Wolter [w:] I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny*, s. 290, za: P. Kardas, *ibidem*.

⁷ Postanowienie SN z 1.10.2002 r., V KK 73/02, elektroniczna baza aktów prawnych Lex w systemie online.

⁸ Sygn. II AKa 40/08, „Krakowskie Zeszyty Sądowe. Biuletyn SA w Krakowie w Sprawach Karnych” 2008, R. XVIII, nr 6 [poz. 39].

brzmienia przepisu art. 89 k.k. podkreślały, że np.: w razie skazania za zbiegające się przestępstwa na kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i bez warunkowego zawieszenia – orzeczenie kary bez warunkowego zawieszenia jej wykonania nie jest dopuszczalne, pogląd w tej sprawie wyraził Sąd Najwyższy w uchwale z 27.03.2001 r.⁹, wielokrotnie cytowanej w kolejnych uzasadnieniach oraz w orzecznictwie sądów powszechnych wszystkich instancji. Pogląd ten powtórzył sam Sąd Najwyższy wielokrotnie, m.in. poprzez orzeczenia z dnia 16.12.2005 r., w którym przeczytać można, że „w razie skazania za zbiegające się przestępstwa na kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i bez warunkowego zawieszenia – orzeczenie kary bez warunkowego zawieszenia jej wykonania nie jest dopuszczalne. Objęcie takich kar karą łączną byłoby możliwe jedynie wówczas, gdyby sąd, stwierdziwszy istnienie przesłanek z art. 69 k.k., zdecydował się na warunkowe zawieszenie wykonania kary łącznej pozbawienia wolności”¹⁰. W innym wyroku Sąd Najwyższy wskazał identycznie, że w razie skazania za zbiegające się przestępstwa na kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i bez warunkowego zawieszenia – orzeczenie kary bez warunkowego zawieszenia jej wykonania w wyroku łącznym (art. 89 § 1 k.k.) nie jest dopuszczalne”¹¹. Podobnie Sąd Najwyższy orzekł m.in. w wyroku z 03.04.2003 r.¹² Co więcej, pogląd ten był tak utrwalony, że na kolejne, zadawane w tej materii pytania, Sąd Najwyższy uznawał, że nie ma potrzeby dokonywania zasadniczej wykładni któregokolwiek z przepisów ustawy karnej, określających warunki orzekania kary łącznej w wyroku łącznym, bo w ocenie sądu, na podstawie analiz orzecznictwa innych sądów apelacyjnych jest jednolitość praktyki orzeczniczej w kraju¹³. Pogląd, że

⁹ I KZP 2/01, OSNKW 2001/5-6/41.

¹⁰ V KK 414/05, OSNwSK 2005/1/2519.

¹¹ Wyrok SN z 15.11.2005 r., IV KK 256/05, OSNwSK 2005/1/2056.

¹² IV KK 113/03, OSNwSK 2003/1/713.

¹³ Sąd Najwyższy podniósł w przedstawionej w pytaniu prawnym kwestii: „[...] wyraźnie widoczne jest, że rozbieżności w orzecznictwie, na jakie z pozoru wskazywać mogłoby (choć odosobnione) orzeczenie Sądu Apelacyjnego w B. z dnia 20.10.2008 r., nie wynikają z rozbieżnej wykładni prawa w orzecznictwie sądowym, wymagającej usunięcia w drodze zasadniczej wykładni Sądu Najwyższego, lecz są wynikiem łatwo dostrzegalnego nieporozumienia w stosowaniu przepisów o karze łącznej. W świetle tego brak jest podstaw do podjęcia uchwały rozstrzygającej przedstawione przez Sąd Okręgowy w O. zagadnienie prawne. Orzecznictwo Sądu Najwyższego i doktryna zgodnie przyjmują, że skuteczne wystąpienie z pytaniem prawnym, w trybie przewidzianym w art. 441 § 1 k.p.k., jest możliwe wtedy, gdy w toku rozważań nad zasadnością wniesionego środka odwoławczego wyłoni się, wymagające zasadniczej wykładni ustawy, zagadnienie prawne. Konieczność dokonania zasadniczej wykładni ustawy pojawia się w sytuacji, w której norma prawna z uwagi na swą wadliwą bądź niejasną redakcję budzi zasadnicze wątpliwości. Zostało zaś już wykazane, że rozwiązanie zaistniałej w przedmiotowej sprawie kwestii dopuszczalności wydania wyroku łącznego obejmującego jedynie bezwzględne kary pozbawienia wolności, nie wymaga dokonywania zasadniczej wykładni któregokolwiek z przepisów ustawy karnej, określających warunki orzekania kary łącznej w wyroku łącznym. Potwierdza to zresztą także dominująca linia orzecznictwa Sądu

stan prawny w ogóle nie dopuszcza łączenia kar jednostkowych, jeżeli wszystkie są warunkowo zawieszane, żaden bowiem przepis k.k. na to wprost nie zezwala, wyrażony był również w piśmiennictwie przedmiotu¹⁴.

Równocześnie jednak, w opozycji do tak wskazanych poglądów na możliwość łączenia kar, wyrażano w orzecznictwie i piśmiennictwie zdanie przeciwne. Można je odnaleźć we wskazywanej już tezie, że nie ma żadnych przeszkód, by uznać, że racjonalny ustawodawca świadomie, wprowadzając unormowanie instytucji kary łącznej, założył, że wymierzenie kary łącznej w pewnych wypadkach może prowadzić do pogorszenia sytuacji skazanego, ponieważ nie stoją temu na przeszkodzie ani standardy konstytucyjne, ani standardy określone w ratyfikowanych umowach międzynarodowych chroniących uniwersalne prawa i wolności człowieka¹⁵. P. Kardas również uznał, że na tle art. 89 k.k. wymierzając karę łączną w sytuacji, gdy łączeniu podlegają kary pozbawienia wolności orzeczone z warunkowym i bez warunkowego zawieszenia ich wykonania, sąd może orzec karę łączną z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, jeżeli zachodzą przesłanki określone w art. 69 k.k., jak i może orzec karę łączną bez warunkowego zawieszenia jej wykonania (odmiennie SN w uchwale z 27.03.2001 r., I KZP 2/01, OSNKW 2001, z. 5–6, poz. 41)¹⁶.

Zmiana nowelizacyjna, choć została wyjątkowo skromnie umotywowana, to wydaje się ze czyniona była z takim właśnie uzasadnieniem. Należy też przyjąć ją z aprobatą. Kładzie ona przede wszystkim kres rozdzwiewkowi poglądów co do wykładni art. 89 k.k., sygnalizowanemu powyżej. Nie pozostawia też wątpliwości co do intencji ustawodawcy, który chciał definitywnie podkreślić, że kara łączną nie jest „premią” dla sprawcy, ale sposobem na racjonalne wykonanie orzeczonych kar. Świadczą o tym, prócz znowelizowanej treści art. 89 k.k. i fakt, że również art. 86 k.k. został zmieniony. Ustawowe maksima, granice wymiaru kary łącznej istotnie zwiększono, umożliwiając tym samym surowsze orzekania w przedmiocie połączonych kar. Co więcej, w mocy pozostają wyrażane i na tle poprzedniego stanu prawnego poglądy, że instytucja kary łącznej jest instytucją prawa karnego

Okręgowego w O. (por. np. trafne wywody zawarte w uzasadnieniu wyroku Sądu Okręgowego w O. z dnia 16.04.2009 r.) oraz analiza orzecznictwa innych sądów apelacyjnych (por. postanowienie Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19.02.2009 r., sygn. akt II AKz 43/09, LEX nr 491188), która nadto zdaje się wskazywać na jednolitość praktyki orzeczniczej w kraju, w przedstawionej w pytaniu prawnym kwestii”, za: www.e-prawnik.pl, dział: orzecznictwo SN.

¹⁴ **M. Gajewski**, *Glosa do uchwały SN z dnia 27.03.2001 r., I KZP 2/01*, M.Prawn. 2001/18/940, za: **P. Kardas**, *Komentarz do art. 85 kodeksu...* P. Kardas podnosi, że podobne rozbieżności dostrzec można w piśmiennictwie, w którym część autorów wyklucza możliwość orzeczenia kary łącznej bez warunkowego zawieszenia jej wykonania (por. **P. Zwolak**, *Glosa do uchwały SN z 25 października 2000 r., I KZP 28/00*, s. 116 i n.) część zaś dopuszcza taką możliwość (por. **J. Matras**, *Glosa do uchwały SN z 27 marca 2001 r., I KZP 2/2001*, s. 121–122; **T. Grzegorzcyk**, *Glosa do uchwały SN z 27.03.2001 r., I KZP 2/01*, s. 112 i n.);

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ **P. Kardas**, *Komentarz do art. 85 kodeksu...*

materialnego, której stosowanie nie jest uzależnione od konsekwencji wynikających z orzeczenia tej kary dla sprawcy i że przepisy nie zawierają normy nakazującej traktować karę łączną jako instytucję mającą na celu łagodzenie prawno-karnych konsekwencji sprawcy kilku przestępstw czy też instytucję traktowaną jako „swego rodzaju ustawowe złagodzenie kary”¹⁷, nie zawierają także zakazu pogarszania sytuacji prawnej sprawcy (skazanego)¹⁸. Trudno, w ocenie P. Kardasa, z którym należy się zgodzić, także uznać za przekonujące stanowisko wskazujące na treść art. 4 § 1 k.p.k. z 1997 r. jako „normę, w której zakotwiczony jest zakaz pogarszania sytuacji skazanego w wyroku łącznym”¹⁹. Normatywna istota regulacji dotyczącej wymiaru kary łącznej, jak się dalej podnosi, sprowadza się do stworzenia prawnych ram racjonalizacji wymiaru kary w wypadku popełnienia przez tego samego sprawcę kilku przestępstw pozostających w realnym zbiegu, która w pewnych układach procesowych prowadzić może także do zwiększenia faktycznej dolegliwości kary, o ile nie pozostaje to w sprzeczności z przepisami określającymi dyrektywy wymiaru kary łącznej oraz przepisami określającymi warunki warunkowego zawieszenia wykonania kary²⁰.

Konkludując, istniała uprzednio i tym bardziej, *explicite* na tle art. 89 k.k., istnieje obecnie teoretyczna możliwość „pogorszenia” sytuacji skazanego w wyniku wymierzenia kary łącznej. Jednak, do orzekania dochodzi wówczas z użyciem wszystkich dyrektyw wymiaru kary, w tym i art. 53 k.k., prócz art. 85 i 86 k.k., a w szczególności z baczeniem na to, że wymiar kary zależy od stopnia związku przedmiotowego i podmiotowego zbiegających się przestępstw²¹. Decydujące znaczenie przy wymiarze kary łącznej ma także, na co wskazuje się w piśmiennictwie, prewencyjne oddziaływanie kary, a popełnienie więcej niż dwóch przestępstw jest czynnikiem prognostycznym, przemawiającym za orzekaniem kary łącznej surowszej od wynikającej z dyrektywy absorpcji i nie ma powodu, by taką możliwość ustawowo wyłączać²². Byłoby to nie do pomyślenia z zasadą sprawiedliwej odpłaty społecznej za czyny sprawcy. Na marginesie, skoro wymiar kary łącznej w takim zakresie budzi sprzeciw skazanych, równie „niesprawiedliwe” może jawić się uregulowanie kary za ciąg przestępstw, które przewiduje nawet możliwość orzekania poza górną granicą ustawowego zagrożenia. Tymczasem regulacja ta, szeroko stosowana w praktyce, nie budzi sprzeciwów, mimo

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Tak SN w uchwale z 27.03.2001 r., I KZP 2/01, OSNKW 2001, z. 5–6, poz. 41, s. 7–8; **P. Kardas**, *Komentarz do art. 87 kodeksu...*

¹⁹ Por. uchwała SN z 27.03.2001 r., I KZP 2/01, OSNKW 2001, z. 5–6, poz. 41, s. 7; wyrok SN z 28.05.1997 r., IV KKN 123/97, „Prokuratura i Prawo” 1997, z. 11, poz. 14.

²⁰ Por. **L. Gramza**, *Glosa do uchwały SN z 25 października 2000 r.*, I KZP 28/00, s. 420; **D. Wysocki**, *Glosa do uchwały SN z 25 października 2000 r.*, I KZP 28/00, s. 159–160; **P. Kardas**, *Komentarz do art. 87 kodeksu...*

²¹ Wyrok SA w Łodzi z 20.09.2001 r., II Aka 154/01, „Prokuratura. i Prawo” 2002, nr?

²² **P. Kardas**, *Komentarz do art. 87 kodeksu...*

oczywistego pogarszania sytuacji sprawcy w wypadku jej stosowania, niż gdyby odrębnie go karać za zbiegające się przestępstwa.

Z drugiej zaś strony, w „codziennej” praktyce orzeczniczej sądy powszechne i przede wszystkim Sąd Najwyższy, kontrolują, by i prawa podstawowe skazanego były zachowane w stopniu, jaki daje się pogodzić z celami tej specyficznej instytucji (jakim jest racjonalizacja wymierzonej kary) i ogólnymi dyrektywami kary. Obecny pogląd ustawodawcy na kształt omawianej instytucji, choć sprzeczny z wieloletnią praktyką orzeczniczą co do stosowania art. 89 k.k. w ocenie piszącej, ze względów wskazanych wyżej, jest słuszny i urzeczywistnia oczekiwanie stworzenia sprawiedliwych prawnych ram racjonalizacji wymiaru kary.

Małgorzata Wysoczyńska

THE MEASUREMENT OF JOINT PUNISHMENT

The dimension of (measurements of) joint punishment presents important problem, for defendants and judges, for its obligatory voting beholden <oblige>, when premises get with article 85 k.k. So, all attempts of references are notable for this problem, particularly, attempts which have been undergone by legislator in this purpose taken in order to delete numerous interpretation doubts. Content of regulation of chapter IX of Polish penal code, but particularly, article 86 k.k. and 89 k.k. were taken into consideration. Hence, chosen jurisdictions of the Supreme Court and literature concerning this regulation were analysed, as these regulations have important meaning within last months. Passage of time entitles to these first estimates of changes.